

katalógusát (*Katalóg slovacikálnych knih do r. 1800 Státnej vedeckej knižnice v Olomouci*. Martin, 1974. Matica slovenská). Ezek mellett számos jelentős könyvtörténeti tanulmány szerzője. Munkája elismeréseként 2004-ben Zdeněk Václav Tobolka-emlékéremmel jutalmazták.

A *Knihopisný slovník* hiánypótló mű. Tételeinek felépítése a következő: a megállapított névforma és valamennyi előfordulása, születési és halálozási adatok, származási hely, aktív működési idő, vallási hovatartozás, nemzetiség, évszázad, szerzetesrend, amelyhez az adott személy tartozott, nyelvi ismeretek, fő tevékenységi kör. Ezt követően kivonatolja a legfontosabb cseh, illetve szlovák lexikonok és kézikönyvek adatait. Internetes adatokat is közöl, pontos hivatkozás nélkül. Feltünteti a helységeket, ahol az adott személy pályája során megfordult, valamint ottani tevékenységét, továbbá mindazokat, akik kapcsolatban álltak vele. Az utolsó két kategória a személlyel összefüggő művek *Knihopis* számai és a szakirodalom. Megkönnyíti a kutatók munkáját a kötethez tartozó CD.

A kézikönyv nem a klasszikus szócikkformát követi. Egy életpálya több szempont szerint is áttekinthető, a konkrét adatok könnyen megtalálhatók. Hátránya a gyakran ismétlődő információ. Felesleges kategória például a származási hely (korábban a születési adatoknál már szerepelt), a működési idő és a nyelvtudás. Annál is inkább, mert e két utóbbi adatai legtöbbször feltételezéseken alapulnak. Problematikus a nemzetiség megadása is a 15–18. században. Furcsa, hogy a nemzetiségi adatok a vallás kategóriába kerültek.

Immár megszokott, hogy a Csehországban és Szlovákiában megjelenő történeti munkák a régi korszakokban is a mai államhatárokat veszik alapul. Pumpřla is a „Mařarsko” és „Slovensko” („mai” Magyarország és Szlovákia) terminust használja. Ez azért különösen zavaró, mert a cseh nyelvben bevett gyakorlat az „Uhersko” vagy „Uhry” (= „történelmi” Magyarország) kifejezés használata. Ugyanakkor nagyon helyesen, a tudomány szempontjainak megfelelően megkülönbözteti a Cseh Korona országait, nem használja rájuk a mai „Cseh Köztársaság” kifejezést. Mindezek ellenére a *Knihopisný slovník* a mi szempontunkból is igen jelentős, hiszen a *Knihopis*ben szerepelnek a magyarországi biblikus cseh nyelvű nyomtatványok

is, amelyek szerzői megtalálhatók benne. Václav Pumpřla minden részletre kiterjedő alapossggal gyűjtötte össze az adatokat, így bizonyára sok hazai tudományos munka forrásául is szolgál majd.

KOVÁCS ESZTER

Édition et diffusion de l'*Imitation de Jésus-Christ* (1470–1800). Études et catalogue collectif des fonds conservés à la bibliothèque Sainte-Geneviève, à la Bibliothèque nationale de France, à la bibliothèque Mazarine, et à la bibliothèque de la Sorbonne. Sous la direction de Martine Delaveau et Yann Sorbet, avec la collaboration de Frédéric Barbier, Hélène Deléphine, Pierre Antoine Fabre, Martine Lefèvre, Philippe Martin, Jean-Dominique Mellot, Véronique Meyer, Mario Ogliaro, Fabienne Queyroux, Nathalie Rollet-Bricklin. Paris, 2011. Bibliothèque nationale de France, Bibliothèque Mazarine, Bibliothèque Sainte-Geneviève. 514 l.

A párizsi könyvtárak az elmúlt évtizedben nem először jelentkeznek közös katalógussal, hiszen a jelentősebb gyűjteményekben őrzött biblikiadások leírását már kézbe vehetjük: *Bibles imprimées du XVIe au XVIIIe siècle conservées à Paris*. Catalogue collectif édité par Martine Delaveau et Denise Hillard. Paris, 2002. Bibliothèque nationale de France (ismertetése: MKsz. 2005. 114–115). A Biblia után a korban leggyakrabban megjelent szöveg az *Imitatio Christi* volt. A négy legjelentősebb párizsi könyvtárban ennek 933 kiadása található meg, közel 1500 példányban. A két közös katalóguskötet közti legjelentősebb különbség az, hogy a most ismertetettben a szokásos bevezetésen, a katalógus szerkezetének ismertetésén túlmenően hét tanulmány is olvasható a lelki imitatio műfajról, az *Imitatio Christi* eszmetörténeti jelentőségéről, a szerzőkről (vagyis a szövegek attribúciójáról), kiadástörténetéről, használatáról, társadalmi funkciójáról. A szerzőgárda rangos névsora sejteti, hogy az *Imitatio Christi* jelenséget komolyan kell venni.

Egy olyan, 1427-ig egyesített, négy traktátust összefoglaló szövegről beszélünk ugyanis, amelynek címe az első fejezetét hordozza: *De imitatione Christi et de contemptu omnium vanitatum Mundi*.

Erről a címről egy átlag európai értelmiséginek szerzőként az Utrechti Egyházkerületben található Zwolle melletti Agnietenberg (Mont Saint-Agnès près de Zwolle) Ágoston-rendi kolostorának a szerzetese, Thomas Hemerken a Kempis (1480 k.–1471) jut az eszébe. A szövegkorpusz keletkezése idején, majd a következő néhány évszázadban azonban ez nem volt ilyen egyértelmű. A jelzett 933 kiadásból egyben a ferences Ubertino de Casalét tartják szerzőnek, három esetben clairvaux-i Szent Bernátot, 66-szor a 13. századi bencés Johannes Gersent, 127-szer pedig a párizsi egyetem kancellárját, Jean Charlier Gersont (1363–1429). Mario Ogliario tanulmányában (L’auteur de l’Imitation de Jésus-Christ: une longue controverse) történetileg is nyomon követheti a szerzőségről zajlott vitát. Vitathatatlan azonban, hogy a szövegkorpusz és Thomas a Kempis maga is a devotio moderna meghatározó szereplői. A személyes vallásossági mozgalmak, Szent Ferenc rendalapításától a németalföldi testvérületeken át Husz Jánosig (Jan Hus), Avilai Szent Teréz, Keresztes Szent Jánosig és Martin Lutherig számos hasonlóságot mutatnak. És ha ehhez még azt is hozzátesszük, hogy az egyházatyák szövegei közül Szent Ágostontól kezdődően Szent Bernát jegyesmisztikáján át a jelzett mozgalmak szerzői ugyanazokat idézik, mint a protestáns lelkiségi művek alkotói, akkor bátran gondolhatjuk, hogy a mostani katalógus egy sokkal általánosabb tanulással rendelkezik annál, mint hogy elmondhassuk, hogy milyen sok kiadása volt a szövegnek, és hogy ez a kiadott anyag egy nagyon jelentős kézirat hagyomány-nal párosult (több mint 800 fennmaradt kézirat). Ráadásul ez csak a Párizsban megmaradt állomány: sok kiadás nem található meg itt, így az ismertetés írója anyanyelvén megjelent első fordítások sem (a fordítók Vásárhelyi Gergely jezsuita és Pázmány Péter, ugyancsak jezsuita, érsek, akik a kötetben szereplő horvát fordítás alkotójának, Bartol Kasićnak a kortársai voltak). Ha a könyv ismertetője veheti a bátorságot, hogy egy szemponttal kiegészítse az *Imitatio Christi* jelentőségét, akkor mindenképpen arra utal, hogy ennek a szövegnek a töretlen népszerűsége a hatalom természetét állandóként felismerő (hívó) ember vigasztalódásvágyásán alapszik. A hatalom, a világi és az egyházi is, törvényszerűen távolodik el azoktól az embe-

rektől, közösségektől, amelyeket ural (ahelyett, hogy szolgálná őket). Önmagában vett célokot követ ugyanis, az uralkodás öncélját. Ezért voltak és lesznek mindig újítói minden mozgalomnak, minden hierarchiának. Az egyházak története is pontosan mutatja ezt, hiszen a koldulórendek, a testvérületek, a devotio moderna, a protestáns reformáció és az ezzel létrejött egyházakon belüli szellemi áramlatok (puritanizmus, pietizmus) és ugyanígy a janzenizmus is ennek az eredeti értékekre mutató törekvésnek a megnyilvánulásai. Fogalmazhatunk úgy is, hogy az értelmiség és a hatalom évszázadokat átfogó vitája tartotta meg népszerűnek azt a szöveget, amelynek értékvilága nem korrumpálódott napjainkig sem. Nem melleleg a politikusok által degradált, általuk csak szóvirágként használt „európai értékek” alapja is.

A katalógus és a tanulmányok szerzői persze megmaradtak a szakszerű történeti beszédmódnál. Pierre Antoine Fabre az imitatio lényegét elemezte (Le paradigme de limitation), egészen pontosan a keresztény lelkiség genealógiáját, amely összeköti az *Imitatio Christi* szövegét Loyolai Szent Ignác lelki gyakorlataival. Hiszen e szövegek olvasója, ha követi annak üzenetét, a megtisztulásra, a megvizsgálatódásra és végső soron a Krisztussal való egyesülésre nyitja meg lelkét. Ha valaki e mondat kapcsán az *Imitatio Christi* szelleme és a jezsuita rend gyakorlata között ellentmondást látna, az elolvashatja e tanulmány utolsó részét, amelyben a szerző Loyolai Ignác és más kortárs szerzők írásait is bevonva oldja fel ezt a látszólagos ellentmondást. Frédéric Barbier a kiadástörténetet vizsgálta (Quelques observations sur les origines d’un succès européen), illetve a könyv elterjedésének történetét, a folyamatos népszerűség okait. Felhívja a figyelmet arra, hogy a szöveg történelmi ismertsége jelentős részben a könyvkiadók innovatív magatartásának köszönhető (amely természetesen egyben az ő anyagi érdekük is volt). Az összefoglaló munkáiban részletesen kifejtett elmélete alapján (*L’Europe de Gutenberg. Le livre et l’invention de la modernité occidentale. [XIIIe–XVIe siècle]*). Paris, 2006. Belin /Histoire et société/; magyar kiadása: *A modern Európa születése. Gutenberg Európája*. Ford.: BALÁZS Péter. Bp. 2010. Kossuth Kiadó – Oszk; ismertetése: MKsz. 2007. 254–257) az egyik ilyen újítás az anyanyelvű kiadások előtérbe

helyezése volt, a másik a könyv belső formájának az olvasó számára kényelmessé tétele, vagyis a könnyű olvashatóság biztosítása. Az *Imitatio* azonban a Trident utáni katolicizmus egyik kiváló fegyvere is, olyan hivatkozás, amellyel nagyon nehéz volt protestáns oldalról vitatkozni. Ugyancsak jól használható volt a nyugati kereszténység területén kívüli missziókban. Figyelemre méltóak Barbier statisztikái, amelyeket több szempontból elemez. Az anyanyelvű kiadások jellemzően a reformáció tanainak elterjedésével, annak hatására jelentek meg. Nem említi a szerző, de a táblázatában szerepel, hogy az 1470–1500 közötti kiadások közül az anyanyelvűek a négy nagy kultúrán (olasz, német, francia, spanyol) kívül a flamand és a cseh területről származnak, ami nem véletlen, ha a testvérületi mozgalmakra és a huszitizmusra utalunk ismét. A hiányzó angol az ottani nyomdászat fejletlenségével magyarázható. Ha már a kiadói stratégia a könnyebb olvashatóságot célozta, akkor Barbier utalást tesz az *Imitatio* olvasórétegeinek változásaira is a lelkeségi mozgalmak követőitől a 19. század elejéig, amikor – egy frappáns idézettel mutatva – a szöveg női olvasmányá válik.

Véronique Meyer az *Imitatio Christi* 17. századi kiadásait illusztrációtörténeti szempontból mutatja be tanulmányában (Suites et cycles: les éditions illustrées de l'Imitation de Jésus-Christ au XVIIe siècle). Meglepő módon nagyon kevés tanulmány foglalkozik a kérdéssel, jóllehet e könyv sikerének, folyamatos olvasottságának egyik titka részben az illusztrációk tartalma és minősége volt. A szerző az illusztrátorok és az illusztrációk számbavételével megállapítja, hogy a képek tartalma viszonylag hamar rögzült – a keresztjét hordozó Krisztus, a hűséges lélek allegóriái, Jézus szíve stb. – azonban a formai megoldások a szöveg kiadójának a személyétől (költő, jezsuita, janzenista stb.), illetve a megcélzott olvasóközönségtől függött. A tudós értelmiségi körök kiadott latin nyelvű változatok képi világa természetesen módon tért el a nemzeti nyelvű, laikus olvasórétegeket elérni szándékozókétól. Philippe Martin éppen az ez utóbbiaknak szóló számos kiadást vizsgálja az alapján, hogy az *Imitatio Christi* miként vált a „mindenkinek szóló könyv” (livres pour tous, libri per tutti) könyvtörténeti műfaji kategória részévé (Un livre pour tous: lectures multiples de l'Imitation [XVIIe–XIXe siècle]).

Összességében egy folyamatot mutat be, amelyben a könyv elveszíti 17. századi polemikus jellegét, olvasója pedig iránymutatást kap, megnyugvást nyer, és egyben az Egyház hordozójává válik.

Az egyes párizsi könyvtárak *Imitatio Christi* gyűjteményeinek kialakulástörténete kiválóan bemutatható az egyes példányok provenienciájegyei alapján, ugyanakkor az egyes nagyobb gyűjtők kulturális ízlése, néha hatalmi törekvései is jellemezhetőek a gyűjteményi részek kialakításának a történetével. Yann Sorbet (Bibliothèque Sainte-Geneviève), Martin Delaveau (Bibliothèque nationale de France), Fabienne Queyroux (Bibliothèque Mazarine) és Martine Lefèvre (Bibliothèque de l' Arsenal) gyűjteménytörténeti írásai előtt azonban a kötet két szerkesztőjének tanulmánya olvasható. A kötetet egészében látva, a katalógusban szereplő valamennyi adatot számbavéve Martine Delaveau az *Imitatio Christi* egyházi tulajdonosainak összetételét elemzi. Hangsúlyozni szeretnénk, hogy az ilyen kötetkatalógusok kiadásának szükségességét az egyik oldalról éppen az igazolja, hogy statisztikailag értelmezhető mennyiségű és eloszlású anyagot halmoznak fel. A statisztikai jellegű eredmények elemzése tehát érvényes következtetéseket eredményezhet. Delaveau asszony grafikonjai néhány evidenciát mutatnak, azonban meglepetéseket is tartogatnak. A négy csoportra osztott egyházi kör (a monasztikus és kanonokrendek [ordres réguliers], a koldulórendek [ordres mendians], a jezsuiták és barnabisták [clercs réguliers] és a világi kongregációk [congrégations séculières]) közül a legtöbb *Imitatio Christi*-példány az utóbbi csoport tulajdonában volt. Mondhatnánk persze, hogy ez annak is köszönhető, hogy a szulpiciánus kongregációt Párizsban alapították (1642), éppen az alsópapság nevelésére, az ő körükben pedig a kötet tárgyat képező szövegnek kellett a legfontosabbnak lennie. Az ismertetés írójának várakozása ellenére a koldulórendek a négy felsorolt csoportból csak a harmadik legtöbb példányt hagyták ránk Párizsban: megelőzi őket a monasztikus és kanonokrendek együttese. Gondolhatnánk, hogy a koldulórendek a nép közé vitték példányaikat, ahol szétolvasták azokat, ezért sem maradt meg több példány. Ennek az érvnek azonban ellentmondhat az, hogy a koldulórendek közti arányt tekintve a ferencesektől több példány maradt meg, mint a domonkosoktól vagy

a karmelitáktól. A maradék két csoport arányai nem meglepőek: a monasztikus rendektől a kanonok-rendekkel szemben nagyon kevés példány maradt meg, és az ifjúság nevelésére 1630-ban alapított barnabista közösségtől is háromszor annyi maradt fenn, mint a jezsuitáktól.

Yann Sorbet kézbe veszi és kinyitja a fennmaradt példányokat (*Usages, appropriations, transmission de l'Imitatio Christi: l'enseignement des exemplaires*). Külön foglalkozik a különleges kötésekkel, követi az egyes példányok sorsát tulajdonosról tulajdonosra, és nagyon szép példákat hoz a firkáló, könyvbe jegyzetelő olvasó típusára is.

A katalógus összeállítása Martine Delaveau, Yann Sorbet, Hélène Deléphine, Jean-Dominique Mellot és Nathalie Rollet-Bricklin munkájának köszönhető. Az egyes tételek lírásában a nemzetközi gyakorlatot követték, pontosan jelölve az egyes kötetek korábbi tulajdonosait és az ex libriseket, valamint szakszerű megjegyzéket tettek a ritka kötések meglétére is. A szerzőgárda összeszokott csapat, és kíváncsian várjuk, hogy a nagy párizsi nyilvános könyvtárakban található *Imitatio Christi*- és bibliakiadások után melyik műre esik a választásuk, amellyel a 21. századnak is bizonyítani tudják, hogy a jól szerkesztett kötetkatalógusoknak az adatbázisok világában is van különleges mondandójuk, érvényes üzenetük.

MONOK ISTVÁN

Szabó Lilla: Szlovákiai magyar könyvművészet, 1918–1945. Somorja/Samorin, 2011. Méry Ratio Kiadó, 236 l.

A nagyközönség, de feltételezhetően a művészet- és művelődéstörténet szakemberei előtt ugyancsak ismeretlen képző- és könyvművészeti tevékenységről nyújt áttekintést Szabó Lilla alaputatásokat felölelő tanulmánya és katalógusa. A szerző a két világháború közötti magyar művészet kutatójaként szembesült azzal az ellentmondásos helyzettel, amelybe 1918 után a trianoni határokon kívül rekedt szlovákiai magyar alkotók kerültek/születtek. Ezzel kapcsolatos feltáró munkájának az eredményét foglalja össze, adja közre impozáns és igényes művében. Megállapítása szerint az

anyanyelvi kultúrából kiszakadt, az új államalapító nemzet által pedig egyenrangúnak el nem fogadott magyar képzőművészek számára az egyik legfőbb, alkotuknak és tehetségüknek megfelelő terepként a könyvtervezés és -illusztrálás maradt, érte ezen inkább a művészi megformálást, mint magát a tipográfiát. Ez a kényszer azonban, mely az alkotók életében számtalan nehézség, konfliktus, sikertelenség forrása volt, eredményeket is hozott. S most, legalább így, utólag, miután szembesülni lehet a mégis elkészült művekkel, végre nyilvánvalóvá válhat, hogy tevékenységük részben a magyar kisgrafika képi/tematikus bővülését hozta, részben pedig az 1918 utáni idegen hatásokat és késztetéseket is magába olvasztó munkák révén egyben a hazai könyvművészet hagyományrendszerét is gazdagította.

Az album formátumú, de a szakkönyvek tartalmának megfelelő kötet szerkezetiileg három nagyobb részből áll. Első fejezeteiben Szabó Lilla megnevezi munkája előzményét, s ehhez képest saját munkáját mintegy illusztrációs, második egységként minősíti. De ezt nem kell elhinni, hiszen ennél sokkal fontosabb, szélesebb körű összefoglalásról van szó. Bevezetőjének négy-nyelvűsége – magyar, szlovák, német, angol –, illetve a többi fejezet angol változata utal egyfelől a feldolgozott téma művészeti kapcsolódásaira, másfelől a körütekintő megállapítások, levont következtetések nemzetközi megismertetésének igényére. Mindezekon túl e kötet elősegítheti, hogy a szlovákiai magyar könyvkiadás beépüljön mindkét nép kultúrájába is, és valóban képviselje azt a hídszerepet, amelyről olyan sokat lehetett hallani és olvasni az elmúlt időszakban.

Mivel a második világháború befejezése utáni évtizedekben a közös ideológia köténye általában elfedte a kelet-európai országok nemzeteinek különféle érdekellentéteit, vélhetően az olvasók tág köre számára újdonsággként szolgál majd a cseh–szlovák, szlovák–magyar, cseh–magyar kultúrafelfogás bizonyos elemeinek különbözősége, sőt szembenállása. Nem beszélve a hirtelen történelmi változásoknak a helyi művészetre – amely egy-két nagy név kivételével korábban is periférikus helyzetben volt – és a könyvkiadásra is jelentős hatást gyakoroló következményeiről, valamint a kultúra mellett markánsná váló, eltérő gazdasági